

6. NOVADPĒTNIECĪBAS INFORMĀCIJAS MEKLĒŠANAS SISTĒMA

LBNDV, 17. punkts:

Novadpētniecības krājumam, tajā skaitā digitālajiem objektiem, nepublicētajiem, lietišķajiem u. c. materiāliem, jābūt uzskaitītiem, katalogizētiem un klasificētiem atbilstoši starptautiskajiem un nacionālajiem standartiem un labākajai praksei. Ziņas par visiem novadpētniecības krājuma materiāliem atspoguļojamas tiešsaistē pieejamā bibliotēkas informācijas meklēšanas sistēmā. Visiem digitālajiem objektiem ir pievienojami metadati. Iespēju robežās apraksti ir bagātināmi ar papildu informāciju, pievienojot anotācijas, pilntekstus, attēlus, saites uz digitālajiem objektiem un elektroniskajiem resursiem.

Novadpētniecības informācijas meklēšanas sistēma¹ (NIMS) ir bibliotēkas informācijas meklēšanas sistēmas daļa – tradicionāla vai/un elektroniska sistēma, kas nodrošina nepieciešamo novadpētniecības resursu (dokumentu) vai informācijas meklēšanu, izguvi un/vai atrašanās vietas noteikšanu bibliotēkas (vai vairāku bibliotēku) krājumā, datubāzēs un citos dokumentu masīvos.

NIMS ietver: elektronisko bibliotēkas informācijas sistēmu (BIS) ar elektronisko tiešsaistes katalogu (OPAC) un datu izguves apakšsistēmu, citus katalogus, kartotēkas, bibliogrāfiskos sarakstus un izdevumus, bibliogrāfiskas vai pilntekstu datubāzes, meklētāju bibliotēkas tīmekļa vietnē, metameklētāju vienas vai vairāku bibliotēku resursos, novadpētniecības elektroniskos (interneta) resursu ceļvežus, *QR* kodus u. c.

Saskaņā ar mūsdienu zināšanu pārvaldības principiem, bibliotēkām ir jāvirzās uz šīs sistēmas veidošanu elektroniski, veicot katalogu retrokonversiju un izdevumu digitalizēšanu.

NIMS var iekļaut arī novadpētniecības uzziņu resursu krājumu: publicētus un nepublicētus uzziņu vai bibliogrāfiska rakstura dokumentus iespiestā un elektroniskā formā.

Elektroniskais katalogs

Visām bibliotēkas novadpētniecības krājuma vienībām ir jāatspoguļojas bibliotēkas elektroniskajā katalogā (EK). Latvijas publiskajās bibliotēkās un lielā daļā speciālo, augstskolu un skolu bibliotēku krājuma vienības tiek katalogizētas bibliotēku informācijas sistēmā (BIS) “ALISE” saskaņā ar starptautisko katalogizācijas formātu MARC21, atbilstoši starptautiskajam bibliogrāfiskā apraksta standartam “ISBD: Apvienotais izdevums”, katalogizācijas noteikumiem AACR2, kā arī saskaņā ar standartu “Resursu apraksts un piekļuve” (RDA).

¹ Ar šo apzīmējumu aizstāts agrāk lietotais termins “novadpētniecības bibliogrāfiskais uzziņu aparāts”, kas, acīmredzot, radies no krievu val. termina ‘справочно поисковый аппарат’. Bibliotēku novadpētniecības diskusijas, kas notika Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 2017. gada 5. aprīlī, dalībnieki vienojās par termina “uzziņu aparāts” maiņu, jo, pirmkārt, tas ir novecojis formulējums, otrkārt, tas neaptver visu mūsdienu bibliotēku informācijas organizēšanas un meklēšanas sistēmas izveides praksi. Terminoloģijas vārdnīcās angļu valodā pamatā sastopams termins ‘information retrieval system’, kas tiešā tulkojumā nozīmē ‘informācijas izguves sistēma’. Tomēr termins ‘meklēšana’ ir plašāks par ‘izguve’, piemēram, *ALA glossary of library & information science* (4th. ed. 2013.) termina “information seeking” definīcija ir: “Visa informācijas meklēšanas, atrašanās vietas noteikšanas un izgūšanas process no jebkura avota. Informācijas meklēšana var ietvert informācijas izgūšanu, bet tas ir plašāks termins, kas ietver pieprasījuma formulēšanu, lasīšanu, uzziņu pētīšanu un jebkurus citus informācijas vākšanas līdzekļus.” Turklāt latviešu valodā termins ‘informācijas meklēšanas sistēma’ kā termina ‘information retrieval system’ tulkojums minēts jau 1993. gadā izdotajā terminoloģijas vārdnīcā “Bibliotēku fondi un katalogi”.

BIS "ALISE" EK iespējams katalogizēt ne tikai bibliotēkām raksturīgos un ierastos izdevumu veidus (t. i., tekstizdevumus), bet arī nepublicētos materiālus (atmiņas, vēstules, fotogrāfijas, attēlus u. c.) kartogrāfiskos izdevumus un lietišķos objektus (gan divdimensiju, gan trīsdimensiju). EK var katalogizēt arī novadpētniecības mapes. BIS "ALISE" iespējams arī apvienot vienības, kas ir mapē vai citādi saistītas (piemēram, vienam cilvēkam piederoša kolekcija vai materiāli, kas saistīti ar vienu notikumu).

BIS "ALISE" iespējams atspoguļot arī tādus resursus, kas nepieder bibliotēkai un glabājas nevis bibliotēkā, bet citās vietās (piemēram, muzejā). Tāpat BIS "ALISE" iespējams atspoguļot elektroniskos resursus no dažādām tīmekļa vietnēm, ziņu portāliem, datubāzēm, digitālajām kolekcijām, digitālajām bibliotēkām – tas ir svarīgi, jo arvien vairāk nozīmīgu resursu par novadu atrodami globālajā tīmeklī.

BIS "ALISE" Novadpētniecības datubāze.

Analītiskā bibliografēšana novadpētniecībā ir ļoti nozīmīga, jo bieži vien konkrētajam novadam veltītu atsevišķu novadpētniecības izdevumu ir maz. Nereti kāda vēsturiska notikuma vai pat laikposma raksturojumu var iegūt vienīgi no tā laika preses izdevumiem.

Analītiskie apraksti atsevišķām publikācijām (rakstiem, tēzēm, referātiem u. c.), nodaļām, ilustrācijām, plāniem un citām izdevumu sastāvdaļām no periodiskajiem izdevumiem (jo īpaši svarīgs ir vietējais izdevums!), grāmatām un citiem informācijas avotiem, tajā skaitā elektroniskajiem un audiovizuālajiem izdevumiem, kā arī interneta resursiem tiek veidoti BIS "ALISE" Katalogizācijas modulī, izmantojot pielāgotus novadpētniecības resursu ierakstu MARC 21 lauku šablonus.

Latvijas publisko bibliotēku veidotajās novadpētniecības datubāzēs retrospektīvā daļa pamatā tiek veidota uz daudzu gadu gaitā tapušo novadpētniecības mapju un novadpētniecības kartotēku bāzes. Tiek veikta arī senāko vietējo laikrakstu retrospektīvā analītiskā bibliografēšana.

‡ Talsu Galvenajā bibliotēkā retrospektīvos analītiskos ierakstus Novadpētniecības datubāzē veido no padomju perioda rajona laikraksta "Padomju Karogs". Tiek veikta liela atlase – raksti par svarīgiem notikumiem, kultūras dzīvi, uzņēmumu, organizāciju, kolhozu vēsturi, gadadienām, celtniecību, dabas objektiem, pirmrindniekiem, sērijas "Cilvēki mums līdzās" un "Fotoobjektīvā labākie" ļaudīm, apbalvotajiem, vadošajiem darbiniekiem. Rūpīgi tiek bibliografēta rajona literārās apvienības lappuse "Avots", raksti par novada vēsturi dažādos posmos, arī par padomju perioda *varoņiem* un *ienaidniekiem* atbilstoši tolaik valdošās ideoloģijas nostādnēm.

Novadpētniecības datubāzē bibliogrāfiskajiem ierakstam ir iespējams pievienot aprakstīto vienību digitālās kopijas vai norādi (saiti) uz aprakstītās vienības oriģinālu tīmeklī: pilntekstu, attēlu, skaņas failu u. c., lai nodrošinātu tiem tūlītēju piekļuvi. Lai nodrošinātu publisku piekļuvi ar autortiesībām aizsargātu darbu kopijām², bibliotēkas slēdz autortiesību līgumus ar vietējo (reģiona vai novada) laikrakstu un citu izdevumu izdevējiem par publikāciju pilntekstu pievienošanu Novadpētniecības datubāzei. Ja autortiesību atļaujas publiskas piekļuves nodrošināšanai nav, tad publikāciju pilntekstus var pievienot BIS "ALISE" bibliogrāfiskā apraksta lokālajā anotācijā, kas nav pieejama publiski, bet tikai uz vietas bibliotēkā. Tas dod iespēju visu vismaz glabāt digitāli un neveidot fiziskas kopijas.

² Arī materiāliem no tādiem plaši izmantotiem digitālajiem resursiem kā Latvijas Nacionālā digitālā bibliotēka un laikrakstu bibliotēka *News.lv*.

Lai nodrošinātu pēc iespējas pilnīgāku un kvalitatīvāku meklēšanu novadpētniecības datubāzēs, svarīgi ir veidot kvalitatīvus autoritatīvos ierakstus personām, institūcijām, ģeogrāfiskiem objektiem u. c., kā arī lietot priekšmetus un lokālos atslēgvārdus. BIS “ALISE” ir integrētas un tiek papildinātas autoritatīvās, priekšmetu un atslēgvārdu, vietvārdu datubāzes, MARC 21 autoritatīvie ieraksti tiek arī importēti no Latvijas Nacionālās bibliotēkas Autoritatīvās datubāzes.

BIS “ALISE” iespējams veidot arī tematiskas novadpētniecības kolekcijas.

⌘ Jelgavas pilsētas bibliotēkas digitālā fotokolekcija “Harija Krūzes kolekcija” (<https://jelgava.biblioteka.lv/Alise/lv/advancedsearch.aspx?crit0=lkey&op0=%25LIKE%25&val0=Harija+Kr%c5%abzes+kolekcija&bop1=AND&crit1=auth&op1=%3d&val1=&c=1%2c2&page=1>), Tukuma bibliotēkas “Novadnieku enciklopēdija” (<https://tukums.biblioteka.lv/Alise/lv/advancedsearch.aspx?crit0=seri&op0=%25LIKE%25&val0=Novadni+eku+enciklop%C4%93dija&linkid0=0&addCriteriaBop=AND&c=1&c=2&c=3>), Balvu Centrālās bibliotēkas digitālās kolekcijas <http://www.balvurcb.lv/cb/index.php/novadpetnieciba/digitalas-kolekcijas>.

BIS “ALISE” Kataloģizācijas modulī ir pieejama lokālo priekšmetu datubāze. Šajā datubāzē iespējams pēc vajadzības veidot un pievienot lokālos atslēgvārdus, kas ļauj vienoti atlasīt resursu kolekcijas.

Sākotnēji novadpētniecības datubāzes veidoja reģionu galvenās bibliotēkas. Taču, lai šajās datubāzēs pilnīgāk tiktu atspoguļoti reģiona novadu pašvaldību publisko bibliotēku novadpētniecības resursi, to veidošanā nepieciešams iesaistīt arī novadu bibliotēku darbiniekus. Novadu bibliotēku bibliotekāri ar reģiona galvenās bibliotēkas atbalstu (mācību semināri, individuālas apmācības, konsultācijas) ar katru gadu arvien aktīvāk bibliogrāfiskos ierakstus par savu novadu veido paši.

Kopš 1996. gada vairākas pašvaldību publiskās bibliotēkas sava novada preses izdevumu analītiskos bibliogrāfiskos ierakstus eksportē uz Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliogrāfijas institūtu iekļaušanai Nacionālās bibliogrāfijas analītikas datubāzē.

Kataloģizējot novadpētniecības materiālus BIS “ALISE”, iespējams izmantot Z39.50, lai no Latvijas Nacionālās bibliotēkas Nacionālās bibliogrāfijas datubāzes importētu nepieciešamos bibliogrāfiskos ierakstus. Tomēr bibliotēku novadpētniecības krājumos ir daudz unikālu materiālu, kuru bibliogrāfiskie apraksti nav atrodamī nevienu citā bibliotēku katalogā. Kataloģizējot šos unikālos materiālus, bibliotekārs uzņemas pilnu atbildību par bibliogrāfisko ierakstu kvalitāti. Tādēļ novadpētniecības bibliotekāriem ir ļoti svarīgi profesionāli apgūt analītisko bibliogrāfisko aprakstu veidošanu MARC21 formātā, klasificēšanu un priekšmetošanu, autoritatīvo datu kontroli. Svarīgi ir sekot bibliogrāfisko aprakstu standartu izmaiņām un veikt veco ierakstu rediģēšanu. Arī kataloģizētājam ir jāpārzina vēsture, vietējā ģeogrāfija, sociālās, ekonomiskās, politiskās un kultūras dzīves procesi novadā.

Kultūrpolitikas pamatnostādņu 2014.–2020.gadam “Radošā Latvija” ietvaros izstrādātajā Bibliotēku nozares stratēģijā³ bija iekļauts uzdevums izveidot vienotu publisko bibliotēku datu un zināšanu organizācijas sistēmu, integrējot reģionu galveno un vietējās nozīmes bibliotēku katalogus un īstenojot reģionālo un vietējās nozīmes bibliotēku novadpētniecības datubāzu konsolidēšanu, kā arī reģionālo un vietējās nozīmes bibliotēku autoritatīvo datu sapludināšanu. Šī uzdevuma izpilde vēl nav uzsākta. Tomēr, kataloģizējot vietējos novadpētniecības resursus, jāņem vērā, ka bibliogrāfisko datu kvalitātei jāatbilst vienotiem standartiem un noteikumiem, un tiem jābūt izmantojamiem publisko bibliotēku elektronisko katalogu un Novadpētniecības datubāzes apvienošanā tuvākā vai tālākā nākotnē.

³ Bibliotēku nozares stratēģija [tiešsaiste]. Kultūrpolitikas plānošanas dokumenti. LR Kultūras ministrija, 2018 [skatīts 2021. g. 21. aprīlī]. 18.lpp. Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/kulturpolitikas-planosanas-dokumentu>

Bibliogrāfiskie rādītāji, bibliogrāfiskas vai pilntekstu datubāzes.

Piedalīties novadpētniecības resursu bibliografēšanā ir viens no nozīmīgākajiem bibliotēkas uzdevumiem novadpētniecībā.

Bibliotēkās joprojām top dažādi novadpētniecības bibliogrāfiskie rādītāji un saraksti – tematiskas kvalitatīvu, nozīmīgu novadpētniecības materiālu kopas, kuras atlasījis un izvērtējis profesionāls bibliotekārs.

Bibliotēkās tiek veidota ne tikai BIS “ALISE” Novadpētniecības datubāze, bet arī dažādas citas bibliogrāfiskās vai pilntekstu datubāzes, piemēram, novadnieku datubāze (Alūksnes pilsētas bibliotēkā, Jelgavas pilsētas bibliotēkā, Talsu Galvenajā bibliotēkā, Madonas novada bibliotēkā un citās).

Novadpētniecības kartotēkas.

Dažas bibliotēkas joprojām uztur un turpina veidot novadpētniecības kartotēkas. Mūsdienās veicama šo kartotēku retrokonversija, jo meklēšanas iespējas tajās ir ierobežotas.

Agrāk novadpētniecības kartotēka bija NIMS pamats. Tajā iekļāva ne tikai ziņas par savas bibliotēkas krājumu, bet arī novadpētniecības materiāliem, kas atradās ārpus bibliotēkas. Lai norādītu, ka materiāls nav pašu krājumā, apraksta kartīti pa diagonāli pārsvītvoja. Kartotēka atspoguļoja visu novadpētniecības krājumu: grāmatas, periodiskos izdevumus, ilustratīvo materiālu, skaņu ierakstus, mapes (nosaukumi, neatklājot saturu), albumus, bibliogrāfiskos līdzekļus, u. c.

Atsevišķi no novadpētniecības kartotēkas varēja izdalīt Personāliju kartotēku (ievērojamu novada cilvēku darbi un materiāli par viņiem), Topogrāfisko (vietu) kartotēku, dažādas tematiskās kartotēkas. Personālijas varēja izdalīt arī kopējā novadpētniecības kartotēkā tās nozares beigās, kurā cilvēks darbojies.

Daudzas bibliotēkas veido novadpētniecības faktogrāfisko kartotēku vai datubāzi. Mērķis – nodrošināt biežāko faktogrāfisko novadpētniecības uzziņu izpildi. Tajā iekļauj pārbaudītas ziņas par ģeogrāfiskajiem objektiem, dabas, arhitektūras, vēstures un kultūras pieminekļiem, vēsturiskiem notikumiem, novadniekiem, dzimtām, iestādēm un uzņēmumiem, biedrībām un sabiedriskajām organizācijām, nozīmīgiem mūsdienu notikumiem kultūrā, politikā u. t. t.